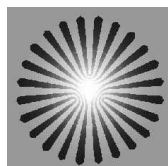

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه ساریام نور

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

بررسی و تحلیل موضوع شهید و شهادت
در شعر کودک و نوجوان دهه‌های هفتاد و هشتاد
(۱۳۸۰-۱۳۶۰)

نگارش:

علی محمدیان

استاد راهنما:

دکتر محمدرضا سنگری

استاد مشاور:

دکتر مصطفی گرجی

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

زمستان ۱۳۸۸

فهرست

۱	فصل نخست: کلیات، تعاریف، مفاهیم
۲	۱. بخش اول.....
۲	۱-۱. طرح و بیان مسئله.....
۳	۱-۲. سؤالهای تحقیق.....
۳	۱-۳. اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۴	۱-۴. فرضیه‌های تحقیق.....
۵	۲. بخش دوم.....
۵	۲-۱. ادبیات چیست؟.....
۵	۲-۲. شناخت کودک و نوجوان.....
۶	۲-۳. تعاریف و نظرات مختلف درباره ادبیات کودکان و نوجوانان.....
۸	۲-۴. اهمیت توجه و پرداختن به ادبیات کودکان و نوجوانان.....
۸	۲-۵. انواع ادبیات کودکان و نوجوانان.....
۹	۲-۶. اهداف ادبیات کودکان و نوجوانان.....
۱۱	۲-۷. پیشینه‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان در جهان.....
۱۳	۲-۸. پیشینه‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران.....
۱۹	۲-۹. تعریف شعر کودک و نوجوان.....
۱۹	۲-۱۰. ویژگی‌های شعر کودک و نوجوان.....
۲۰	۲-۱۱. عناصر زیباشناختی در شعر کودک و نوجوان.....
۲۲	۲-۱۲. ادبیات انقلاب اسلامی.....
۲۲	۲-۱۳. ادبیات کودک و نوجوان پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران.....
۲۴	۲-۱۴. ویژگی‌های شعر کودک و نوجوان دهه‌های هفتاد و هشتاد (۱۳۸۰-۱۳۶۰).....
۲۶	فصل دوم: کتابشناسی آماری، تحلیلی
	بخش اول: توصیف آماری کتاب‌های شعر کودک و نوجوان با موضوع شهید و شهادت در دهه‌های
۲۷	هفتاد و هشتاد (۱۳۸۰-۱۳۶۰).....

بخش دوم: کتاب‌شناسی شعر کودک و نوجوان در دهه‌های هفتاد و هشتاد (۱۳۶۰-۱۳۸۰) با موضوع شهید و شهادت به شیوه سال‌نگار.....	۳۲
بخش سوم: بررسی و تحلیل کتاب‌های شعر کودک و نوجوان با موضوع شهید و شهادت در دهه‌های هفتاد و هشتاد (۱۳۶۰-۱۳۸۰).....	۳۹
بخش چهارم: بررسی شعرهای چاپ شده در جُنگ‌ها و فصلنامه‌های کودکان و نوجوانان با موضوع شهید و شهادت در دهه‌های هفتاد و هشتاد.....	۵۹
فصل سوم: تحلیل ساختاری، محتوایی	
بخش اول: بررسی و تحلیل موضوع شهید و شهادت در شعر کودک و نوجوان دهه‌های هفتاد و هشتاد (۱۳۶۰-۱۳۸۰).....	۶۴
بخش دوم: بررسی و تحلیل عناصر شعری در کتابهای شعر کودک و نوجوان با موضوع شهید و شهادت در دهه‌های هفتاد و هشتاد (۱۳۶۰-۱۳۸۰).....	۶۵
بخش سوم: جمع‌بندی.....	۷۳
نتیجه‌گیری.....	۸۴
پیوست‌ها.....	۸۵
فهرست منابع.....	۸۷
کتابنامه.....	۱۴۵
	۱۴۷

تقدیم به:

همسرم، معلمی که با تلاش و فداکاری مراد راه ادامه تحصیلم یاری نمود. کسی که هرگز محبت هایش را فراموش نخواهم کرد.

تقدیم به:

نوردیدگانم «حمیا» و «آلاء» که به جای مصاحبت و تفریح، خواندن و نوشتنم را متحمل شدند.

پاسکزاری:

تقدیر و تشکر می‌کنم از تمامی استادان گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور واحد تهران مرکز که نزد این گرامیان، در دوره‌ی کارشناسی ارشد، بهره‌بردم و ذخیره‌ماندو ختم. مخصوصاً توضیحات زیبا و شیوای اساتید گروه ادبیات فارسی در دوسی که زیر نظرشان گذراندم از خاطرات خوش این ایام است.

بی‌تردید، اگر اراده‌ی نظرات و راهنمایی‌های استادان گرانقدرم؛ جناب آقای دکتر محمد رضا سنگری (استاد راهنما)، و جناب آقای دکتر مصطفی کرجی (استاد مشاور) در این پژوهش نبود این کار بدین شکل، سبک و سیاق نمی‌گرفت. به هر تقدیر، وام‌دار احسان این دو بزرگوارم.

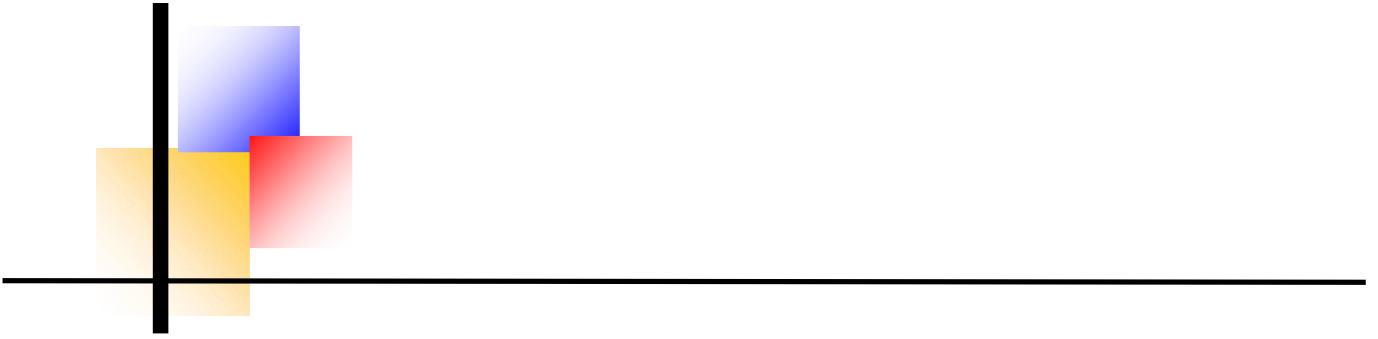
چکیده:

یکی از موضوعات برجسته و قابل تحقیق در حوزه شعر کودک و نوجوان دهه‌های هفتاد و هشتاد (۱۳۸۰-۱۳۶۰) شهید و شهادت است در این تحقیق ضمن مرور فضای ادبیات کودک و نوجوان در جهان و ایران با تکیه بر شعر کودک و نوجوان پس از انقلاب اسلامی به عنوان یکی از قالب‌های مؤثر بر دنیای کودک و نوجوان و بررسی آنها از نظرگاه ساختاری به طبقه‌بندی و تحلیل مجموعه کتاب‌های منتشره‌ی این حوزه با توجه به موضوع تحقیق پرداخته شده است.

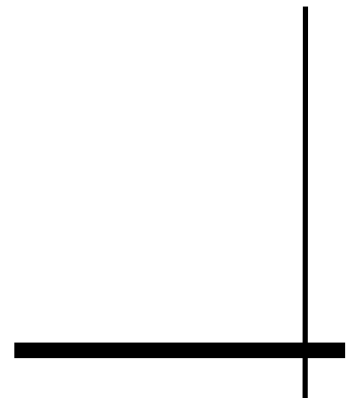
یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد دو پدیده‌ی اجتماعی «انقلاب» و «جنگ» از مهمترین تحولات تأثیرگذار بر جریان‌های ادبی در دو دهه‌ی هفتاد و هشتاد به ویژه شعر کودک و نوجوان با موضوع شهید و شهادت به شمار می‌روند. نویسندگان گروه سنی کودک و نوجوان در حوزه شعر با توجه به نزدیکی به حوادث و رویدادهای انقلاب و جنگ بناچار رویکردی «واقع‌گرا» داشته و سعی نموده‌اند تا حوادث را آنگونه که هست در اشعار خود انعکاس دهند و به همین سبب عنصر شعری در اشعار سروده شده کمتر دیده می‌شود و در نتیجه اشعار سروده شده از مرحله نظم رشد نکرده و به عبارتی اشعار قبل از آنکه «جوششی» باشند «کوششی» به نظر می‌رسند.

در ادامه یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شعرهای دهه‌ی هشتاد با موضوع شهید و شهادت از نظرگاه عناصر زیباشناختی و نزدیک شدن به شرایط گروه سنی کودک و نوجوان بیشترین موفقیت را کسب نموده و از بین این عناصر استفاده از نماد، تشبیه و استعاره‌های همراه با تشخیص (شخصیت بخشی) در شعر دو دهه بسامد بالایی دارد.

واژگان کلیدی: شعر کودک و نوجوان، دهه هفتاد، دهه هشتاد، شهید و شهادت.

فصل نخست: کلیات، تعاریف، مفاهیم

بخش اول:

۱-۱. طرح و بیان مسئله

تأثیر انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی و دفاع مقدس طی دو دهه هفتاد و هشتاد (۱۳۸۰-۱۳۶۰) بر جریان‌های موجود در جامعه می‌تواند از زوایا و ابعاد گوناگونی مورد بررسی قرار گیرد. این تأثیرگذاری را هر چند در ابعاد سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، تاریخی، عقیدتی، فرهنگی، هنری، ادبی و... می‌توان مورد مطالعه و تحقیق قرار داد، اما به نظر می‌رسد که ادبیات این دو دهه به ویژه مقوله شعر به دلیل ویژگی‌های خاصی که نسبت به سایر مقوله‌های فرهنگی، و هنری دارد، بیشترین ارتباط، حضور، گستردگی، تأثیرپذیری، تأثیرگذاری، همگامی و همدلی را با لحظه‌های پرفراز و نشیب انقلاب و جنگ در درون خود پذیرفته و محمل، مرجع و مأخذ مناسبی را برای آیندگان به منظور بررسی و تحقیق در چگونگی شکل‌گیری یک فرهنگ بعنوان فرهنگ دفاع مقدس فراهم آورده است.

پیوند عمیق مردم این سرزمین با مقوله شعر، به ویژه شعر برای کودکان و نوجوانان از دیرباز تا به امروز نیز بر هیچکس پوشیده نیست. مردمانی که در همه لحظه‌ها با اشک‌ها و لبخندها، شادی‌ها و اندوه‌ها، سوگ‌ها و سوگواری‌ها، صمیمیت‌ها و تفاهم‌ها، حماسه و حماسه‌پردازی‌ها زندگی کرده‌اند، شعر را بستر مناسبی برای بیان احساسات پاک و آسمانی سرشت خویش دانسته‌اند. به گونه‌ای که می‌توان اذعان کرد که لالایی مادران این سرزمین کهن، از همان آغاز بر بالین کودکان خویش می‌خواندند و به لحاظ موسیقایی تأثیر فراوانی از وزن دو بیتی‌های محلی (ترانه) گرفته است، نوعی از ابراز و بیان احساسات پاک و آسمانی است. به گونه‌ای که حتی این حضور شاعرانه در همه مراحل رشد و بالندگی، تا واپسین دم حیات همراه و همگام با همه لحظه‌های زندگی و حتی پس از مرگ نیز در آخرین مویه‌ها و سوگواری‌ها، توسط بازماندگان زمزمه می‌شوند.

شعر کودک و نوجوان دوران انقلاب در جهت آرمانها و مقاومت‌ها و ایثارها و از جان‌گذشتگی‌ها است. این نوع شعر همان‌گونه که همراه با واقعیت‌ها، حوادث و جریان‌ات گوناگون بود با شروع جنگ تحمیلی تولدی دیگر یافت، رشد کرد و موجودیت خود را به خوبی به ثبت رساند و زبان گویای واقعیت‌ها، حماسه‌آفرینی‌ها و از جان‌گذشتگی‌های رزمندگان در طول جنگ بود.

تحول در محتوا و واقعیتی بود که با وارد شدن جامعه به عرصه‌ی دفاع از کشور و آرمان‌های اصیل آن در شعر ایجاد شد، بی‌شک پرداختن به موضوعاتی از قبیل «شهادت و شهید»، «ایثار و از خودگذشتگی»، «مبارزه با ظلم و ستم» حاصل این تحول است. اما آنچه که ذکر آن ضروری است این که علاوه بر تغییر در محتوا شاهد

تغییر در زبان و شیوه‌ی بیان شاعران، به ویژه در دوران جنگ یعنی دهه هشتاد نسبت به دهه هفتاد هستیم که در این پژوهش سعی بر آن شده است تا با بررسی و تحلیل کتابهای شعر کودک و نوجوان با موضوع شهید و شهادت و گزاره‌های مربوط به آن از قبیل جانبازی، مقاومت، ایثار و... در دو دهه هفتاد و هشتاد (۱۳۸۰-۱۳۶۰) که مقارن با دو اتفاق انقلاب و جنگ بوده است نشان داده و با توجه به تحول و سیر تطور محتوایی و موضوعی شعر در این دو دهه به بررسی عناصر زیباشناختی در دو دهه نیز پرداخته شود، بدین سبب ابتدا کتابهای منتشره این حوزه طی سالهای ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۰ شناسایی گردیده که در طول این فرایند از بین ۳۲۲ عنوان کتاب منتشر شده از ۱۵۹ شاعر که شامل ۴۰۰۰ قطعه شعر از ۷۲ ناشر بوده تعداد ۷۸ عنوان کتاب از ۲۰ شاعر که شامل ۲۱۰ قطعه شعر از ۳۰ ناشر، استخراج گردیده که ضمن طبقه‌بندی موضوعی آنها در سه موضوع «انقلاب اسلامی»، «جنگ تحمیلی»، «شهید و شهادت» به تحلیل و بررسی آنها پرداخته شده است.

بدیهی است که در هر یک از این موارد تکیه بر کتابهای شعر کودک و نوجوان بوده که در طول دهه‌های هفتاد و هشتاد یعنی از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۰ با موضوع شهید و شهادت چاپ و منتشر گردیده‌اند و چون اشعار این کتابها بعدها در مطبوعات و فصلنامه‌های گروه سنی کودک و نوجوان نیز به چاپ رسیده‌اند لذا از بررسی آنها صرف نظر گردیده و فقط به ذکر اسامی قطعه شعرهای سروده شده با موضوع یاد شده در فصلنامه و جنگ‌های منتشره ویژه گروه سنی کودک و نوجوان طی دو دهه‌ی یاد شده بسنده شده است. در پایان اشعاری که به عنوان شاهد مثال ذکر گردیده‌اند به این ترتیب می‌باشند که (ابتداء نام کتاب یا مأخذ سپس نام و نام خانوادگی شاعر و بعد از آن نام قطعه شعر سروده شده) آورده شده است.

۲-۱. سؤالیهای تحقیق

الف) مهمترین مضامین و موضوعات شعری کودک و نوجوان در حوزه‌ی شهید و شهادت در دو دهه‌ی هفتاد و هشتاد چیست؟

ب) مهمترین مشخصه و ویژگی‌های ساختار شعر کودک و نوجوان با محوریت شهید و شهادت چیست؟

ج) مهمترین مشخصه و وجه تمایز شعر کودک و نوجوان با مضمون شهید و شهادت در حوزه عناصر هنری و زیباشناختی چیست؟

۳-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

تحقیقاتی پیرامون شعر دفاع مقدس صورت گرفته لکن تاکنون به شکل ویژه شعر کودک و نوجوان در حوزه شهید و شهادت تحلیل و بررسی نشده است.

۴-۱. فرضیه‌های تحقیق

الف) مهمترین مضامین مندرج در شعر این حوزه با استفاده از حوادث تاریخی چون واقعه کربلا، بن‌مایه‌های اسطوره‌ای و حماسی چون دفاع از وطن، خاک، ناموس و... است.

ب) با توجه به حضور شاعران در دوران انقلاب، جنگ و جبهه شعر دهه هفتاد از نظر نوع تجربه تأثیرگذارتر بوده و با گذشت چند سال از جنگ آثار شاعران دهه دوم (دهه‌ی هشتاد) به دلیل فراگیری تکنیک‌ها از قوت و استحکام بیشتری برخوردار است.

ج) مهمترین مشخصه ادبیات کودک و نوجوان در حوزه شعر مقاومت (شهید، شهادت و ایثار و...) عنصر عاطفه و قوت تأثیرگذاری آن در محور تخیل است.

بخش دوم:

۱-۲- ادبیات چیست؟

ادبیات مشتق از «ادب» و جمع «ادبیه» است و ادب در لغت به معنی: فرهنگ و دانش، هنر، حسن معاشرت، حسن محضر، آزر و تأدیب است. (معین، ۱۳۷۱، ذیل واژه‌ی ادب)

«ادب زبانی است که پرورده شده، سرشت زیباشناختی یافته است و هنرمند از آن برای راه بردن به آرمانهای هنری خویش و آفرینش زیبایی سود جسته است.» (کزازی، ۱۳۷۲: ۱۵)

«علم ادب یا سخن‌سنجی به نظر قدما عبارت بوده است از: معرفت به احوال نظم و نثر از حیث درستی و نادرستی و خوبی و بدی و مراتب آن.» (دهخدا، ۱۳۲۸، ذیل واژه‌ی ادب)

درباره‌ی «ادبیات» تعاریف و نظریات مختلفی تاکنون ارائه گردیده است. «ادبیات» در لغت به معنی، دانش‌های متعلق به ادب، علوم ادبی و آثار ادبی است. (معین، ۱۳۷۱، ذیل واژه‌ی ادبیات)

و در اصطلاح: محاکات (نسخه‌برداری، همانندسازی از آفاق و انفس)، انتقال جهان در قالب واژه‌ها، گزارش، توضیح و تفسیر آفاق و انفس به شیوه‌ی خاص (بدون یا ذکر مستقیم حقیقت) از حقیقت سخن گفتن. (نعمت‌اللهی، ۱۳۸۳: ۳۱)

همچنین تظاهرات هنری هر قوم در قالب کلام - مجموعه واکنش‌های آدمیان در برابر عوامل درونی و بیرونی بصورت کلام مخیل و عاطفی - مجموعه آثار ادبی یک ملت... بخشی از زبان است که در آدمی انفعال ایجاد می‌کند. (نعمت‌اللهی، ۱۳۸۳: ۳۱)

۲-۲- شناخت کودک و نوجوان

قبل از پرداختن به مقوله ادبیات کودک و نوجوان لازم است ابتدا خود کودک و دنیایی که در آن قرار دارد شناخته و معرفی شود. «هر کودک، خود فردی است یگانه و مستقل و بی‌مانند، کودکانه، مینیاتور یا کوچک شده‌ی بزرگسالان نیستند بلکه افرادی هستند که نیازها، امیال و استعدادهای خاص خود را دارند و حتی دو کودک همسان (دوقلو) نیز عین و کلیشه‌ی یکدیگر نیستند اگرچه هر دو از یک پدر و مادر باشند.» (شعاری‌نژاد، ۱۳۷۴: ۱۱)

در این راستا «پیازه» معتقد است: «کودک فیلسوفی است که جهان را تنها به گونه‌ای که تجربه کرده است درک می‌کند.» به بیان دیگر «هر بار که نوزادی به دنیا می‌آید، چنان است که گویی دنیا یک‌بار دیگر از نو خلق می‌شود، زیرا نوزاد، در آغاز شناختی از جهان پیرامون ندارد، و تنها با رشد قوای حسی و عقلی و اندام‌های خود و نیز تمایل تدریجی به پدیده‌ها و موجودات جهان است که اندک اندک به درک و شناخت

هستی نایل می‌آید. بر همین اساس، تا به شناخت چیزی دست نیافته آن چیز عملاً برای او وجود خارجی ندارد.» (رهگذر، ۱۳۶۹: ۷۲)

ضمن آنکه «برای شناختن کودک تنها نمی‌توان روی مشترکات تکیه کرد و از تفاوت‌های فردی غافل ماند، زیرا همین غفلت است که سبب بوجود آمدن ذهنیت‌های جزئی از دوران کودکی و نوجوانی و در نتیجه برخوردهای کلیشه‌ای با آنها می‌شود. دیدن تفاوت‌های فردی و لحاظ کردن آن می‌تواند جلوی خطاهای بزرگ را بگیرد. کودکان و نوجوانان با بن‌مایه‌های غریزی متفاوت متولد می‌شوند ولی در عین حال ویژگی‌های مشترکی هم دارند که آشنایی با آنها شناخت وجهی از وجود آنان را ممکن می‌سازد.» (قزل‌ایاغ، ۱۳۸۵: ۱۶)

برای شناخت کودک و نوجوان امروز، تنها علم روان‌شناختی کافی نیست بلکه آگاهی از مسائل زمانی و مکانی و محیطی کودک و نوجوان نیز ضروری بنظر می‌رسد. زیرا «کودک امروزی با وجود اینکه از جریان اصلی زندگی به دور است و یا ما بزرگسالان دوست داریم چنین تصور کنیم، به سبب گسترش سریع وسایل ارتباطی به خصوص وسایل ارتباط جمعی و امکان تماس با گروه‌ها و طبقات مختلف اجتماعی از تجربیات تلخی چون: جنگ، فقر، خشونت و مرگ برخوردار است و نیک آگاه است که بزرگسالان در دنیایی از هراس و دلهره به سر می‌برند، این‌گونه آگاهی‌ها را کودک ناخواسته کسب می‌کند چراکه وسایل ارتباط جمعی، به خصوص تلویزیون جهان را برای او هم به دهکده‌ای جهانی تبدیل کرده است و تلاش بزرگسالان نیز برای جلوگیری از دریافت چنین آگاهی‌ای بی‌حاصل است.» (حجازی، ۱۳۷۴: ۵۵-۵۶)

۳-۲- تعاریف و نظرات مختلف درباره ادبیات کودکان و نوجوانان

درباره ادبیات کودکان و نوجوانان تاکنون تعاریف و نظریه‌های مختلفی ارائه گردید که در اینجا به اغلب آنها اشاره می‌گردد:

- «ادبیات کودکان و نوجوانان به آثاری که برای استفاده‌ی کودکان و نوجوانان عرضه می‌شود و اشکال، انواع، زبان و بیان خاصی دارد اطلاق می‌گردد. (فرشیدورد، ۱۳۷۸: ۹۱)

- «ادبیات کودکان: اطلاق می‌شود بر کلیه‌ی آثار ذوقی و فکری که متناسب با رشد و روحیه‌ی کودکان و نوجوانان در قالب‌های گوناگون داستان شعر کتابهای علمی ساده و فیلم‌نامه و نمایش‌نامه‌های آموزنده برای پرورش ذوق و فکر و توسعه‌ی فرهنگ آنان فراهم آمده باشد با درنظر گرفتن نیازهای خاص کودکان که با نیازهای بزرگسالان متفاوت است.» (یاحقی، ۱۳۸۲: ۲۹۳)

- «ادبیات کودکان اصطلاحی است که از نیمه دوم قرن هیجدهم بطور مستقل در متون غربی ظاهر شده، ولی رشد آن در قرن بیستم حاصل شده است. ادبیات کودکان ابتدا بر ادبیات است با تمام ویژگی‌هایی که در آن نقد ادبی را می‌توان مورد توجه قرار داد، یعنی خلاق است و عمیق و از جوهر ادبی و ساختار

هنری برخوردار است، و در عین حال با نیازها، علایق، توانایی‌ها و حوزه‌های تجربه‌های کودکان و نوجوانان در ارتباط است. تفاوت ادبیات کودکان و نوجوانان و بزرگسالان تفاوت در حوزه‌های تجربی آنان است.» (قزل ایاغ، ۱۳۸۵: ۵۵)

– «ادبیات کودکان با تعریف به معنای اعم تفاوتی ندارد، تفاوت بین نیازها و امکانات کودکان با توجه به محدود بودن تجربه‌ی کودکان، محدودیت زبان، محدودیت زمان، دقت و ناتوان بودن در دریافت رویدادهای مختلف در یک زمان، موجب می‌شود تفاوت‌هایی بین ادبیات کودکان و بزرگسالان وجود داشته باشد. این محدودیت‌ها با بزرگتر شدن کودک کاهش می‌یابند و ادبیات مورد استفاده او به ادبیات بزرگسالان نزدیکتر می‌شود.» (حجازی، ۱۳۷۴: ۱۹)

– «ادبیات کودکان و نوجوانان: حاصل تلاش هنرمندانه‌ای است که در قالب کلام (مجموعه‌ای از کلمه‌ها) عرضه می‌شود و با زبان و شیوه‌ای مناسب و در خور فهم کودک یا نوجوان، او را به سوی رشد (کمال، نجات، سعادت، صواب، حق و آرامش) هدایت کند. (رحماندوست، ۱۳۶۹: ۱۲)

– «نظام ادبیات مردمی است که به شکل‌های ضمنی و غیر رسمی به کودکان از بزرگسالان انتقال یافته، شامل ادبیات داستانی، تخیلی، مذهبی، واقعی، نمایشنامه‌ای و کلام‌های موزون، غیرموزون و زبان اشاره و فکاهی‌ها می‌گردد. (کریمی پور، ۱۳۸۴: ۷)

– «ادبیات کودکان و نوجوانان: به تعبیری، مجموعه کتابهای آموزشی، آفرینش‌های کلامی و تصویری هنرمندان هر قوم است که در خور توانمندی‌های ذهنی و روانی کودکان و نوجوانان و سازگار با علاقه و نیازهای آنان بر پایه‌ی فرهنگ ملی و مذهبی هر قوم و ملت آفریده می‌شود.» (نعمت‌اللهی، ۱۳۸۳: ۳۵)

– «ادبیات کودکان به مجموعه‌ی آثار و نوشته‌هایی گفته می‌شود که بوسیله‌ی نویسندگان متخصص برای مطالعه‌ی آزاد کودکان تهیه می‌شود و در همه‌ی آنها ذوق و سطح رشد و نضج کودکان مورد توجه است.» (شعاری‌نژاد، ۱۳۸۲: ۶۲)

با توجه به تعریف‌های مذکور می‌توان گفت که ادبیات کودکان و نوجوانان به معنای عام به آثاری اطلاق می‌شود که هم از نظر درون‌مایه و ساخت و پرداخت و تصویر و هم از نظر زبان و بیان و شیوه ارائه با نیازها، علاقه‌مندی‌ها، تجربه‌ها و توانایی‌های درک و خواندن کودکان و نوجوانان متناسب باشد و در واقع ادبیات کودکان و نوجوانان، تجلی‌گاه جلوه‌های ملی و دینی، افکار، عواطف و احساسات ظریف و زیبای هنرمندان و نویسندگان هر قوم و ملت است که متناسب با نیازها و استعدادها، گروه سنی مختلف جهت رشد، ایجاد انگیزه و خلاقیت در کودکان و نوجوانان بصورت شعر یا نثر ارائه می‌گردد.

۴-۲- اهمیت توجه و پرداختن به ادبیات کودکان و نوجوانان

دنیای کودکی، دنیایی آکنده از شور و شعور و تحرک و وارستگی است که در هاله‌ای رازناک و ناشناخته پیچیده شده است. دنیایی که کودک اندک‌اندک به کمک حواس خود بدان می‌پردازد و یافته‌های گران‌بهای خود را در هزار توی ذهن و جان به یادگار می‌سپارد و از این رهگذر، گذار کودکی را طی کرده به آستانه‌ی نوجوانی و جوانی پای می‌نهد. حال برای گذرگاه کودکی به نوجوانی و سپس جوانی، با آرامش و سلامت همراه باشد، نیاز به آموزش و تربیتی سالم است. تربیتی که به تمامی وجوه آدمی توجه دارد و «زندگی سالم» یگانه هدف آرمانی آن است. «تربیتی که امروز انسان را فدای آینده نمی‌کند. بدون اینکه از آینده‌ی او و ارزش حیاتی آن غافل باشد.» (شعاری‌نژاد، ۱۳۷۴: ۵)

تربیتی که کودک را از سلطه و جادوی هیولای تکنولوژی و خطر گم‌گشتگی و دل‌مردگی برهاند و به ساحل امنیت و رستگاری هدایت نماید. و در این میان بی‌گمان از جمله مهمترین وسایلی که می‌تواند در تربیت و رشد و تعالی کودکان و نوجوانان نقشی بسزا و انکارناپذیر داشته باشد «ادبیات کودکان و نوجوانان» است.

از آنجائی که دوران کودکی و نوجوانی که بیش‌تر، قسمتی از دوره رشد و بلوغ تلقی می‌شود، امروزه مرحله و دوره مستقلی از رشد به شمار می‌آیند که بطورکلی دارای ویژگی‌هایی هستند عبارتند از:

۱. محدودیت در شناخت و دانش - ۲. جاندار پنداری (در خردسالی) - ۳. خودمرکز انگاری (در خردسالی) - ۴. محدودیت در گنجینه‌ی واژگان - ۵. شدت، سرعت و ناپایداری عواطف - ۶. تخیل و خیال‌پردازی - ۷. کنجکاوی، میل به بازی و نشاط و تحرک - ۸. تقلید، تلقین‌پذیری و همانندسازی - ۹. علاقه به تصویر.

بنابراین کار «ادبیات کودکان و نوجوانان» با توجه به ویژگی‌های یاد شده آن است که هم زمان با القای حس لذت بردن، برای غنی کردن زندگی کودکان و نوجوانان و عمیق کردن بینش آنها نسبت به ماهیت انسانی و تعالی روح و پیشبرد فرهنگ و اعتلای صلح و آشتی در گستره‌ی جهان، تلاش کند و با وسعت چشمگیر خود، کودکان و نوجوانان را برای زندگی در زمان خود تربیت کند و پلی مستحکم و قابل اعتمادی باشد برای اتصال مرحله کودکی و نوجوانی به بزرگسالی.

۵-۲- انواع ادبیات کودکان و نوجوانان

ادبیات کودکان و نوجوانان یا منشور است و مشتمل بر ادبیات داستانی (قصه، داستان)، ادبیات نمایشی (نمایشنامه، فیلمنامه)، نثر ادبی (قطعه‌ی ادبی، انشاء) و یا غیر منشور یعنی منظوم است و شامل شعر و قصه‌ی منظوم.

قصه را در مفهوم کلی‌اش به انواعی تقسیم کرده‌اند: افسانه، افسانه تمثیلی، تمثیل اخلاقی، حکایت لطیفه‌وار، افسانه پریان، افسانه پهلوانان.

در حوزه ادبیات کودک و نوجوان به سبب علاقه مخاطب به تصویر شکل کتابها (داستان و شعر) اغلب مصور است که به سه شکل متفاوت پدید می‌آید. **کتاب تصویری**، که در آن، تصویر بیشترین سهم را دارد و متن اندک است. **کتاب مصور**، که در آن متن زیاد است و تصاویر اندکی آنرا همراهی می‌کنند. **کمیک استریپ**، که در آن قصه یا زندگی‌نامه‌ای را با کمک تصاویر زنجیره‌ای و پشت‌سرهم بیان می‌کنند. قالب‌های نظم: قالبهای نظم نیز در ادبیات کودکان شامل نظم روایی و نظم غیرروایی می‌باشد. نظم‌های غیرروایی چهار نوع هستند:

۱. **نظم‌های مهمل** که در اصطلاح کودکانه سرایان سرودهای شفاهی، ساده، کوتاه یا بلندی هستند که معنی و موضوع خاصی ندارند اما موسیقی، وزن و قافیه، تصویر، رنگ و جنبه‌های بازی و سرگرمی آن برجسته و ساختمان آن نیز تقلیدی از قافیه بازی کودکان است. مانند: اتل متل، توتوله / گاو حسن چه جوهره؟... که نت‌ها و تک‌نواهای موسیقی وزن و قافیه است که کودک ضمن خواندن و بازی از آن لذت می‌برد.

۲. **نظم‌های بازی و سرگرمی** که علاوه بر موسیقی، وزن، وزن و قافیه و رنگ، جنب‌وجوش آفرین و بازی‌ساز هستند. کودکان و نوجوانان آنرا می‌خوانند، دم می‌گیرند و شعار بازی گروهی خود می‌سازند. مثل: عمو زنجیرباف / بله / زنجیر منو بافتی / بله...

۳. **نظم‌های آموزشی** که خود به دو دسته غیررسمی (متل، معما، لغز و چیستان و...) و رسمی تقسیم می‌شوند. نظم‌های آموزشی رسمی هم به دو دسته: درسی - مهارتی و آموزشی - تربیتی تقسیم می‌شوند.

۴. **نظم خیال‌انگیز (شعر)**: در ادبیات کودک و نوجوان خیال‌انگیزی شرط اصلی شعر است که در بحث‌های بعدی بطور مفصل راجع به این موضوع پرداخته خواهد شد و در اینجا فقط به یادآوری آن بسنده می‌کنم. (سلاجقه، ۱۳۸۵: ۵۴)

۶-۲- اهداف ادبیات کودکان و نوجوانان

در دوران کودکی، کودکان بیش از هر دوره دیگر زندگی، کشف می‌کنند، باز می‌آفرینند و دنبال حقیقت در تجارب انسانی هستند.

کودکان هر روز سرگرم بازی‌های طبیعی و عادی خود هستند، آموزش و پرورش صحیح به بازی‌های آنها شکل می‌دهد و آنان را کمک و رهبری می‌کند تا در زمانی اندک پی به اسرار فراوانی ببرند.

هدف ادبیات همان یاری کردن است و ساختن انسان و جامعه، ادبیات با تکیه بر گذشته، آینده‌نگر است. غایت ادبیات کودکان آماده کردن طفل برای شناختن، دوست داشتن است. از طریق ادبیات است که کودکان و نوجوانان مسائل مختلف را می‌شناسند و راه‌های گوناگون رو به رو شدن با آنها را می‌بینند و تجربه می‌کنند و در نتیجه‌ی این گسترش دید و تخیل، قدرت تفکر و سازندگی بیشتر بدست می‌آورند. ادبیات کودکان و نوجوانان می‌تواند انواع نیازهای روانی کودکان و نوجوانان را بشکافد، پروراند و تا حد امکان آنها را ارضاء کند.

ادبیات کودکان آنها را آماده می‌کند برای دوست داشتن، شناساندن طفل به خویشان، ایجاد احترام به اصالت انسانی و میل به اعتلای مداوم. ادبیات کودکان بهترین افکار و قشنگترین موضوع‌ها را به نحو سرگرم‌کننده و لذت‌بخش به آنان ارائه می‌کند. ادبیات کودکان با همه‌ی نفوذ کلام و جذابیت خود می‌تواند کودک را به مطالعه راغب کند و عاداتهای مطالعه را در آنها ایجاد نماید و می‌تواند پلی باشد برای شناساندن مردم جهان و مسائل‌شان، و از این طریق صلح را در جهان تقویت نماید و اختلافات ظاهری و تفاوت راه و رسم زندگی و نظرها و دیدگاه‌ها را ایجاد کند تا از این رهگذر، صلح و دوستی جایگزین کج‌نگری‌ها، اختلاف‌ها و خصومت‌ها شود و هرچه این شناسایی بیشتر شود، درگیری عاطفی بیشتر می‌شود و امکان ایجاد حسن تفاهم واقعی نیز بیشتر می‌شود.

ادبیات کودکان تلاش می‌کند بدون دادن نصیحت‌های اخلاقی و شعارهای سیاسی و اجتماعی به اطفال کمک کند تا در دنیای متغیری که زندگی می‌کنند به تدریج نقش حساس و سازنده‌ای ایفا کنند و به رشد و تعالی لازم هدایت شوند. ادبیات کودکان و نوجوانان هم دارای جنبه‌های آموزشی و هم جنبه‌های سرگرم‌کننده و لذت‌بخش است.

بطورکلی می‌توان اهداف ادبیات کودکان و نوجوانان را در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. برانگیختن ذوق و علاقه‌مندی کودکان به مطالعه‌ی آزاد
۲. دادن اطلاعات درست درباره‌ی خویشان، طبیعت، حیوانات، حوادث تاریخی جهان.
۳. آشنا ساختن کودکان با امور و مسایل گوناگون زندگی.
۴. کمک به بهداشت، سلامت و روان‌شناختی کودکان.
۵. کمک به رشد و تکامل شخصیت و خودپنداری مثبت
۶. آشنا ساختن کودکان با جهان وسیع معرفت و فرهنگ‌های مختلف بشر
۷. پرکردن اوقات فراغت
۸. جبران کمبودها و محدودیت‌های کتابهای درسی

۹. کمک به درسهای دیگر
۱۰. کمک به کودکان در ارضای نیازها و رغبت‌های روان‌شناختی
۱۱. لذت‌بخشی برای کودکان
۱۲. کمک به دانش‌آموزان در پیشرفت تحصیلی
۱۳. کمک به معلمان در امر آموزش و پرورش
۱۴. کسب مهارت‌های زبان‌آموزی
۱۵. تقویت عرق ملی و تخلق به ارزش‌های فرهنگی
۱۶. ابقای موارث اجتماعی و اخلاقی
۱۷. ارتباط بین گذشته، حال و آینده (شعاری‌نژاد، ۱۳۸۲: ۶۵)

۲-۷- پیشینه ادبیات کودکان و نوجوانان در جهان

«واقعیت این است که طی هزاران سال نویسندگان به سراغ دنیای کودک نرفتند. دلیل این امر آن است که کودکان را بعنوان کودک نمی‌دیدند. در جوامع پیش از تاریخ، کودک در سایه‌ی روابط اجتماعی، اقتصادی و دینی با سابقه و قبیله مورد توجه قرار می‌گرفت. در یونان و روم باستان کودک بعنوان کودک دارای اهمیت نبود، بلکه بعنوان شهروند و رزمنده‌ی آینده مورد توجه بود. در سده‌های میانه کودک، سرزمین ناشناخته بود، از کودک مراقبت می‌شد، اما او را نه همچون کودک که بزرگسال نارس می‌دیدند.» (پولادی، ۱۳۸۴: ۲۹)

به هر حال اگر ادبیات شفاهی را جزو ادبیات کودک بشماریم می‌توانیم بگوییم که ادبیات کودک از نخستین لایه‌هایی که مادر غارنشین در گوش فرزندش زمزمه می‌کرده آغاز شده است؛ اما ادبیات کودک به مفهوم امروزی‌اش، از زمانی آغاز می‌شود که وارد کتاب‌های کودکان و نوجوانان شده باشد. برای تاریخ ادبیات کودکان چهار مرحله را ذکر کرده‌اند: (غفاری، ۱۳۷۹: ۲۵)

۱. *مرحله آفرینش و انتقال آثار ادبی بصورت شفاهی*: عده‌ای از صاحب‌نظران مانند ایتن هرتس، عقیده دارند که به رغم مسلم بودن ارزش عظیم قصه‌های شفاهی عامیانه، آنها را تنها هنگامی می‌توان متعلق به قلمرو ادبیات کودک و نوجوان دانست که وارد کتاب‌های کودکان و نوجوانان شده باشند.
۲. *مرحله گردآوری و نوشتن آثار ادبی شفاهی*: این مرحله با اختراع «نوشتن» آغاز می‌شود که به حدود پنج هزار سال پیش باز می‌گردد. حکایت‌های پندآموز، اندرزنامه‌ها و دستورهای تربیتی و دینی به خط هیروگلیف (خط مردم مصر باستان) و خط میخی (خط مردم بین‌النهرین در روزگار باستان) به دست آمده است. ازوپ (اوایل سده ششم ق.م) نخستین کسی است که از او بعنوان گردآورنده و راوی قصه‌ها و

حکایت عامیانه نام می‌برند در حدود سه هزار سال پیش گردآوری شده است. جمعی از پژوهشگران ایرانی کهن‌ترین متن ادبی کودکان را *درخت آسوریک*، متعلق به دوره پیش از اسلام، می‌دانند. در ایران دوره ساسانی، در حدود ۱۷۰۰ سال پیش، قصه‌هایی گردآوری شد که پس از آمیختن با قصه‌های ترکی و عربی در قالب کتاب «*هزار و یک شب*» درآمد. همچنین پس از اسلام، در حدود ۱۳۰۰ سال پیش، رویدادهایی که آمیزه‌ای از تاریخ و قصه بود گردآوری شد و در حدود هزار سال پیش، دست‌مایه‌ای برای فردوسی در خلق شاهنامه شد در اروپا سابقه‌ی گردآوری آثار ادبی شفاهی به حدود سیصد سال پیش بازمی‌گردد.

شارل پرو (۱۶۲۸-۱۷۰۳م) در فرانسه، *برادران گریم (یاکوب: ۱۷۸۵-۱۸۱۳م)*، *(ویلهم: ۱۷۸۶-۱۸۵۹)* در آلمان، *پتر کریستن آسپورنسن (۱۸۱۲-۱۸۸۵م)* در نروژ، *جامباتیستا باسیله* در ایتالیا، *الکساندر آفاناسیف (۱۸۲۶-۱۸۷۱م)* در روسیه و *کارل اربن (۱۸۱۱-۱۸۷۰م)* در چکسلواکی. گردآوری قصه‌های کهن قبیله‌های آفریقا، بومیان سرخ‌پوست آمریکا و اسکیموها و بومی‌های استرالیا بیشتر در قرن بیستم صورت گرفته است.

۳. *مرحله پدیدآوردن آثار ادبی با الهام گرفتن از آثار ادبی شفاهی:* در این مرحله عواملی همچون صنعت چاپ، رونق یافتن نهاد مدرسه، ظهور نویسندگان و ناشران علاقه‌مند به ادبیات کودک و دیدگاه‌های *جان لاک (۱۶۳۲-۱۷۰۴م)* و *ژان ژاک روسو (۱۷۱۲-۱۷۷۸م)* به پیدایی مفهوم کودکی و رشد ادبیات کودک و نوجوان یاری رساند در این دوره در اروپا، انگلستان پیشرو ادبیات کودکان بود و در آلمان، سوئد، سوئیس و دانمارک فعالیت‌هایی صورت گرفت. در فرانسه ژان ژاک روسو با کتاب «*امیل*» بر طبیعت کودک تکیه می‌کرد و معتقد بود که تعلیم و تربیت باید مبتنی بر آن باشد.

در *اوایل قرن نوزدهم میلادی* با ظهور مکتب رمانتیسم، توجه به فرهنگ عام فزونی گرفت و در نتیجه قصه‌های پریان رواج یافت. در این دوره می‌توان بین دو گروه از آثار تمایز قایل شد. آثاری که برای بزرگسالان نوشته شده و مورد پسند بچه‌ها قرار گرفته است مانند: *روبنسون کروزوئه*، اثر *دنیل دفو (۱۶۶۰-۱۷۳۱م)*، نویسنده انگلیسی *سفرهای گالیور*، اثر *جانانان سوئیفت (۱۶۶۷-۱۷۴۵م)*، نویسنده انگلیسی، افسانه‌های تمثیلی *ژان دولانفوتین (۱۶۲۱-۱۶۹۵م)* و آثاری که اساساً کودک و نوجوان را در نظر داشته‌اند و این را باید نقطه عطفی در تاریخ ادبیات کودک و نوجوان دانست. در *اروپا*، نخستین اثر از نوع اخیر کتابی است به قلم *جان نیوبری (۱۷۱۳-۱۷۶۷م)* نویسنده انگلیسی، با نام «*کتابچه قشنگ جیبی*». مورخان اروپایی او را بنیان‌گذار ادبیات کودک (ادبیاتی که خاص کودکان خلق شده است) می‌دانند. در این مرحله *هانس کریستیان آندرس (۱۸۷۵م)* شاعر و نویسنده دانمارکی، با الهام گرفتن از فرهنگ عامه، نوع جدیدی از قصه‌های پریان نوشت. او یکی از بهترین داستان‌سرایان جهان است و عده‌ای او را پدر ادبیات کودکان نامیده‌اند.

۴. **مرحله آفرینش آثار ادبی ویژه‌ی کودکان و نوجوانان:** در این مرحله، آثار کودکانه و کودک‌پسند از حیث کمی و کیفی، گسترش می‌یابد. نگرش بزرگترها به بچه‌ها تغییر می‌یابد و کودک‌محوری باب می‌شود. کودک صاحب شعور و نسبتاً مستقل به شمار می‌آید و از حقوق خاص برخوردار است. در سال ۱۷۶۵م (دو دهه پس از آندرسن)، **لوئیس کارول** (۱۸۳۲-۱۸۹۸م) نویسنده‌ی انگلیسی، «**آلیس در سرزمین عجایب**» را خلق کرد که از تخییل و جوهره‌ی هنری سرشار بود و از رویکرد تعلیمی، تهنذیبی فاصله گرفته بود و با استقبال روبرو شد. تقریباً هم‌زمان با او، **کارلو کولودی** (۱۸۲۶-۱۸۹۰) در ایتالیا، اثر جاودان خود «**پینوکیو**» را آفرید و **رودیارد کیپلینگ** (۱۸۶۵-۱۹۳۶م) انگلیسی کتاب «**جنگل**» را پدید آورد. (آشوری‌ها، ۱۳۸۵: ۱۵۷)

«این روند در اقصی نقاط جهان ادامه داشت تا قرن بیستم میلادی را علی‌رغم رخداد و جنگ جهانی باید «**بهشت دوران کودکی**» دانست، زیرا «**کودک مداری**» وجهی همت همگان قرار گرفت. قانون‌های کار اصلاح شد و از استعمار کودکان جلوگیری شد و نهضت مدافعان حقوق کودک به تثبیت حقوق او در قانون‌های اساسی کشورها پافشاری کردند. کودک صاحب پزشک، اتاق، پوشاک، خوراک و کتاب خاص خود شد. در اثر ایجاد دگرگونی در رده خانوادگی، کودکان در خانواده از شأن و منزلت خاصی برخوردار شدند و خاص آنها نیز در همه‌ی زمینه‌ها از فانتزی گرفته تا داستان‌های واقعی و شعر، آثار مستند، گستره‌ی وسیعی یافت. بدین ترتیب با گسترش دوران طلایی کودک، عمر طلایی ادبیات کودک نیز آغاز گردید.» (قزل‌یاغ، ۱۳۸۵: ۸۵)

۸-۲- پیشینه‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران

پیشینه این ادبیات را می‌توان به چهار دوره تقسیم کرد:

- پیش از اسلام

- پس از اسلام تا نهضت مشروطه

- پس از نهضت مشروطه (۱۲۸۰-۱۳۴۰ش)

- پس از پیروزی انقلاب اسلامی

۱. **دوره پیش از اسلام:** مختصات عمومی این دوره انحصاری و طبقاتی بودن فرهنگ و آموزش، فرهنگ دینی داشتن آموزش، شفاهی بودن بخش اعظم ادبیات، و چندگانگی و تنوع در ادبیات و هنر به سبب آمد و شد تمدن‌ها و ملیت‌های گوناگون در ایران آن روز است. ادبیات کودک بیش از اسلام بیشتر شفاهی است و در قالب‌هایی مانند: لالایی، ترانه، افسانه، قصه، حکایت، شعر و چیستان شکل گرفته است. گونه‌ی دیگری از ادبایت رسمی و نوشتاری کودکان و نوجوانان در دوره پیش از اسلام ادبایت اندرزی و آموزشی است که به سبب انحصاری و طبقاتی بودن فرهنگ و سواد و کتابت در آن دوره، برای شاهدگان و